Çağdaş Yaklaşımlar Odağında

TOPLUM VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI - II

Editör
Mustafa DİNÇ

paradigma akademi

Çağdaş Yaklaşımlar Odağında
TOPLUM ve KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI - II

Editör

Dr. Mustafa DİNÇ

Yazarlar

Doç. Dr. Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET
Dr. Bekir DERİNÖZ
Doç. Dr. Fidan UĞUR ÇERİKAN
Öğr. Gör. Gamze BULGAN
Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ
Dr. İsmail DEMİR
Ramazan SEZGİN
Arş. Gör. Dr. Tuncay BOLAT
Uzm. Yasemin BİRTANE
Dr. Yusuf Can TIRAŞ
Uzm. Göksel GÖKÇE

Paradigma Akademi

Çağdaş Yaklaşımlar Odağında
TOPLUM ve KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI - II

Editör
Dr. Mustafa DİNÇ

ISBN: 978-625-8009-67-5

Sertifika No: 32427
Çanakkale Kitaplığı
Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa
TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Dizgi
Himmet AKSOY

Kapak Tasarımı
Himmet AKSOY

Matbaa
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Aralık 2021
Paradigma Akademi

ORCID LİSTESİ

Ad Soyad	ORCID
Dr. Mustafa DİNÇ	0000-0002-5639-4876
Doç. Dr. Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET	0000-0001-8732-6043
Dr. Bekir DERİNÖZ	0000-0002-0427-2092
Doç. Dr. Fidan UĞUR ÇERİKAN	0000-0003-4376-7773
Öğr. Gör. Gamze BULGAN	0000-0002-6774-7673
Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ	0000-0001-7266-6678
Dr. İsmail DEMİR	0000-0001-9756-1901
Ramazan SEZGİN	0000-0002-1813-458X
Arş. Gör. Dr. Tuncay BOLAT	0000-0002-4538-8139
Uzm. Yasemin BİRTANE	0000-0002-0655-3605
Dr. Yusuf Can TIRAŞ	0000-0001-7800-3007
Uzm. Göksel GÖKÇE	0000-0002-8943-634X

SUNUŞ

Odağına insanı alarak, insanın maddi ve manevi yaşamında muhatabı olan her konuya ilişkin bilgi ve bulgular üzerine yoğunlaşan sosyal bilimlerin, tüm dallarıyla birlikte günümüz dünyasında en az pozitif bilimler kadar önemli bir misyonu yerine getirdiği aşikârdır. Hele ki 2019 yılının başından beri küresel ölçekte karşı karşıya kaldığımız Covid-19 süreciyle birlikte düşünüldüğünde bu misyonun bir kat daha değer kazandığı ifade edilebilir. Salgının yaşamsal boyutuyla ilgili önlemler almaya çalışan fen ve sağlık bilimlerinin yanında sosyal bilimler de bu süreç içerisinde salgının toplum hayatında oluşturduğu travmaların sağaltılmasına yoğunlaşmaktadır.

Sosyal bilimlerin çeşitli sahalarına mensup birbirinden değerli araştırmacıların halk bilimi, edebiyat, coğrafya, din eğitimi alanlarında güncel bilgi ve bulguları ortaya koymaya çalıştıkları yazılardan oluşan elinizdeki bu kitap işte tam da bu koşullar içerisinde ortaya çıkmıştır.

2020 yılında "Çağdaş Yaklaşımlar Odağında Toplum ve Kültür Araştırmaları-I" adıyla yayınlanan ve elinizdeki bu kitapla ardını getirmenin kıvancını yaşadığmız serinin ilk kitabının sunuşunda belirttiğimiz gibi *"gelenekçi ve çoğu zaman toplumun ve kültürün devingen yapısına ayak uydurma kabiliyetini yitirmiş yaklaşımların yerine dinamik ve evrensel bakış açılarını referans edinen genç araştırmacıların seslerini yükseltmelerine olanak sağlayan ortamların çoğalması"* arzu ve isteği elbette ki temel argümanımız olmaya devam ediyor.

Bu itibarla, değerli çalışmaları ile katkı sunan yazar kadrosuna; tüm meşguliyetleri içerisinde çalışmaları değerlendiren hakemlere ve Paradigma Akademi Yayınları'nın tüm paydaşlarına teşekkür ediyoruz.

Dr. Mustafa DİNÇ

Editör

İÇİNDEKİLER

İNANÇTAN AKSESUARA RİTÜEL KIYAFETLERİNİN VE BAŞLIKLARININ BAŞKALAŞIMI

Hasan KIZILDAĞ[*]

Giriş

İnsanın yeryüzündeki gelişim serüveni, tabiatın parçası olduğu bir düzlemde başlamıştır. Etrafındaki diğer canlılarla aynı şartlara tabi olan insan, on binlerce yıl boyunca bu konumunu devam ettirmiş ve hayatta kalabilmeye çalışmıştır. Başlangıçta toplayıcılık yardımıyla besin teminini gerçekleştiren insan, iki ayak üzerinde durmanın ve ellerini kullanabilmenin kendisine getirdiği ayrıcalıklarla avcılık girişimlerinde bulunmuş, ilk başta küçük ve yakalaması kolay hayvanları yiyecek olarak avlamıştır. Daha büyük hayvanları ise taş atarak veya kopmuş ağaç dallarıyla avlamaya çalışan insan, homo faber[1] olarak basit aletler yapmaya başlamış ve bu aletler vasıtasıyla homo necans[2]a dönüşmüştür. Tabiatta fark yaratacak bir güç ve/ya fiziki özelliklere sahip olmayan insan[3], homo faber olarak yaptığı aletleri kullanarak avlanmış ve avladığı hayvanların kürkünü işlemeyi öğrenerek soğuğa karşı kendini muhafaza altına almıştır. Bu şekilde, bir

[*] Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/TÜRKİYE. e-posta: kizildaghasan@yandex.com ORCID: 0000-0001-7266-6678

[1] İmal eden insan

[2] Öldüren insan

[3] Üryan insanın, tabiatta oldukça zayıf olması şaşırtıcı değildir. Sivri dişleri, pençeleri veya kürkü olmayan insan, yırtıcı hayvanlara ait meziyetlere de sahip olmadığından ancak alet yapabilme becerisiyle hayatta kalabilmiştir.

suni yırtıcı[4]ya dönüşen insan, ekosistemdeki konumunu yapay yollarla değiştirerek hayatta kalmaya çalışmıştır. Ateşin icadıyla beraber büyük bir üstünlük kazanan insan, tabiatın bütün canlılara karşı eşit olan şartlarından giderek azade olmuş ve bu şartların dışında yaşamaya, tabiattan ayrışmaya başlamıştır.

İnsanlığın kozmosantrik[5] dönemlerinde, hayvanlarla, bitkilerle ve hatta cansız nesnelerle oluşturduğu ilişkiler, kolektif bellekte pek çok şekilde tezahür etmiştir. Bunların en önemlilerinden biri hayvanlar ve hayvanlar çevresinde gelişen kültlerdir. İnsanların hayvanlardan korktuğu ve aynı zamanda hayatiyetini sürdürebilmek için onları avladığı arkaik dönemlerde hayvanlar, yalnızca güçlerine özenilen/öykünülen varlıklar olmamış, aynı zamanda çeşitli inançlara dâhil edilerek çevrelerinde kültler oluşturulmuştur. Bu durum, insanın tabiatın bir parçası olduğu ve tabiatla simbiyotik[6] ilişki içerisinde olduğu zamanların sona erdiği antroposantrik[7] dönemlere kadar devam etmiştir.

Kozmosantrik dönemlerde insanın hayvanlarla ilgili ilk münasebetleri, daha çok tapınma çerçevesinde gelişmiştir. Henüz tabiat şartları karşısında zayıf olan insanın, hayvanları ilah veya ilahî güçlerle bağlantılı olarak görmesi, insan-hayvan etkileşiminin en dikkat çeken hususiyetlerindendir. Hayvanlar çevresinde oluşturulan "ilah, ilahların temsilcisi, totem, fetiş, töz, ongun" münasebetleri, insanların tahayyül ve inanç dünyasında hayvanları müstesna bir konuma yükseltmiştir.

[4] İnsanın ekosostem içerisindeki avcılığı, bir nevi suni yırtıcılıktır. İnsan, kendi fiziki özellikleriyle avlaması mümkün olmayan hayvanları, homo faber kimliğiyle alet yaparak yakalamaya çalışmış ve avlamak istediği hayvanı öldürmek suretiyle homo necans'a dönüşmüştür. İki ayağı üzerinde durması ve alet yapabilme/ellerini kullanabilme becerisi insanın ekosistemdeki güç piramidinde yükselmesini sağlamıştır.

[5] Evren merkezli

[6] Ortak yaşam

[7] İnsan merkezli

Hayvanlarla bağlantılı inanç örüntüleri, yalnızca mistik veya dinsel tahayyülleri/tapınmaları beraberinde getirmekle kalmamış, aynı zamanda insanların "kutsal"ın etrafında örgütlenmesini de sağlamıştır. Kutsalın etrafında örgütlenmenin en çarpıcı yansıması, şüphesiz Göbekli Tepe (M.Ö. 10.000-9.600)'de aranmalıdır. Göbekli Tepe, dünyanın en eski tapınağı olmanın yanı sıra, çanak çömleksiz (keramiksiz, keramik öncesi) neolitiğin (PPNA[8]) en eski örneğidir[9]. Göbekli Tepe, bulunan en eski insan yapımı mekân ve tapınma alanı olması nedeniyle, burada tespit edilen kalıntılar neolitik öncesi dönemde avcı-toplayıcıların inanç sistemlerine ve dinsel dünyalarına açıklık getirebilmek adına önemlidir. Göbekli Tepe'de bulunan yaklaşık 12.000 yıllık tapınma alanı, totem hayvanlarının ve hayvanlarla[10] ilahi güçlerin bağının en net örneklerine sahiptir.

Avcı-toplayıcılar tarafından inşa edilen Göbekli Tepe'deki dikilitaşlarda yer alan hayvan kabartmaları[11], henüz "insan tanrı/tanrı kralların[12]" ortaya çıkmadığı, insanların tanrı rolüne bürünmedikleri dö-

---

[8] Pre-Pottery-Neolithic-A

[9] Göbekli Tepe'nin inşası, insanların avcılık-toplayıcılıktan göçebe çobanlığa ve yerleşik çiftçiliğe geçiş sürecini yaşadığı bir döneme denk gelmektedir. Tafsilatlı malumat için bk. (Collins, 2016)

[10] Klaus Schmidt, Göbekli Tepe'deki kabartmaların Şamanizm ile olan ilişkisine dikkat çekmektedir (2007: 121). Yüksek eğitim düzeyi nasıl modern toplumların ayrılmaz bir parçasıysa, Şamanizm de avcıların hayatının toplumsal boyutunun ayrılmaz bir parçasıdır (Luckert, 2016: 45). Göçer-evli hayat düzeni insanlık tarihinin oldukça uzun bir dönemini kapsamaktadır. Tarihî derinliği MÖ 30000'lere kadar uzanabilen Şamanizm, insanlığın göçer-evli hayat tarzının yaygın hayat biçimi olduğu dönemlerde ortaya çıkmış ve hayatiyetini sürdürmüştür. İnsanlığın, tarım devrimi sonrası yerleşik hayata geçiş sürecinden sonra da devam eden ve hatta günümüze kadar gelen göçer-evli sistem, Şamanizm'in anlaşılabilmesi bakımından büyük öneme sahiptir (Kızıldağ, 2020: 234). Göbekli Tepe ve proto-Türkler'in ilişkilerini ele alan bir çalışma için bk. (Etli, 2016)

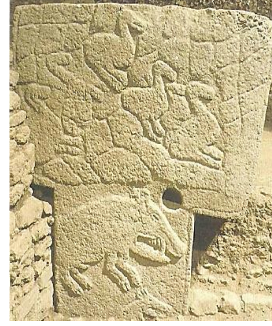
[11] Göbekli Tepe'de bulunan dikili taşlardaki totem hayvanları hakkında tafsilatlı malumat için bk. (Luckert, 2016: 104-124)

[12] Göbekli Tepe buluntularında dünyanın en eski insan heykeli de dâhil olmak üzere, insanlarla ilgili unsurlar mevcut olsa da bu buluntular çevresinde bir kült oluşmamış, insanlarla ilgili kabartma, totem direği ve heykellerde insanın takdis edildiği bir hierofani göze çarpmamaktadır. Bunun tek istisnası yarı çıplak tasvir edilen ve muhtemelen doğurganlık ve bereketi sembolize eden "Yer Ana" kabartmasıdır. Ancak, avcılık döneminin sonlarına doğru, Göbekli Tepe'nin geç dönemlerinde antropomorfik figürler ortaya çık-

nemlerde hayvanların dinî rolünü göstermektedir. Göbekli Tepe'de görülen şey hayvanlar çevresinde gelişen bir hierofani[13]dir.

Dikilitaş 2'de yer alan boğa, tilki ve turna kabartmaları

C yapısındaki dikilitaş 12'nin sağ yüzeyinde yer alan turna, yaban domuzu ve tilki kabartmaları

Kuzeydeki aslanlı dikilitaş

D yapısına ait 43 No.'lu dikilitaşta akbaba, akrep, turna ve kafası ayrılmış bir erkek (phallus) kabartması[14]

Kutsalın etrafında örgütlenen insan[15], hayvanlarla bağlantılı inançlarını ritüeller[16] yoluyla somutlaştırmıştır. İcracılar (din adamla-

maya başlamıştır. Çeşitli kültürlerde, antropomorfik insan heykel veya suretleri haricinde koruyucu ruhların/ataların heykelleri de bulunmaktadır. Örneğin Hakasya'da Abakan müzesinde yer alan "Askis Ninesi" ve "Şirinskaya Baba" heykelleri Hakasları vahşi canavarlardan koruyan idollerdir. "Askis Ninesi" ve "Şirinskaya Baba" heykelleri hakkında tafsilatlı malumat için bkz. (Vadetskaya, 2014: 40-43)

[13] Kutsalın Tezahürü. Terimi bilim dünyasına kazandıran Eliade'a göre kutsalın tezahürü (hierofani), bir nesne veya dünya kadar büyük bir şey, tanrısal bir figür, bir simge, ahlaki-manevi bir kanun ve hatta bir fikir olabilir (2005: 52).

[14] Görsel kaynakları için bk. (Schmidt, 2007: 178, 188, 294)

rı, büyücüler, kahinler, kabile reisleri, klan yaşlıları, şamanlar…), ilahi güç veya ilahi güçlerin temsilini atfettikleri hayvanları ve/ya o hayvanlara ait birtakım parçaları ritüellerde ve ritüel kıyafetlerinde kullanmış ve bu parçaların, ilahi güçlerin yardımı için gerekli olduğuna inanmışlardır[17]. Ritüellerde, icracıların birtakım hayvanlara ait büyüsellik veya kutsiyet atfedilen parçaları ritüel kıyafetlerine ve/ya başlıklarına eklemeleriyle bir başkalaşım (metamorfoz) gerçekleştirilmiştir. Böylelikle parçaların ait olduğu hayvanlarla, ilahî/iye kıl/kutsal/ruhanî hayvan[18] ilişkisi kurulmuş ve insan, bu yolla bu varlıkların donuna bürünmüştür[19].

---

[15] Göbekli Tepe sütunlarını yapmanın tek yolu, farklı gruplara ve kabilelere mensup binlerce avcı toplayıcının uzunca bir süre işbirliği yapmasıdır. Sadece gelişmiş bir dini veya ideolojik sistem bu tür bir çabayı sürdürmeyi sağlayabilir (Harari, 2016: 102).

[16] Ritüel, insanı uhrevi alandaki hedefine götüren sistemdir. Belki daha tanıdık bir ifadeyle ritüel, ibadetin bir başka adıdır. İbadetten daha geniş bir anlamı içeren ritüel, insanı kozmik varlıklara, kozmik düzene, her türlü metafizik alana bağlayan evrensel bir bağdır. Monoteist dinler, kozmik otorite olarak bir tek tanrıyı kabul ettiği için, insan ve tanrı arasındaki ilişkiyi daha özelleşmiş ibadet formuna sığdırmıştır. Fakat paganizm için sorun insan ve tanrı arasındaki ilişkiyle sınırlı değildir. Paganizm ve benzeri dinler (çok tanrılı ve/ya tabiat dinleri), evrenin bütünüyle iletişime geçilmeyi gerekli kıldığından, ibadeti aşan bir yol olarak ritüel vazgeçilemez bir yöntemdir (Demirci, 2013: 49).

[17] Dinî ritüeller, kişileştirilmiş kozmik bir varlığın sempatisini kazanma veya onu etkileme çabalarını içermesi bakımından kendine özgü ve karakteristiktir (Lavenda ve Schultz, 2019: 102)

[18] Hayvan insanın eşi, ikinci benliği (alter egos) olarak kabul edilir. Hayvan ve insan arasındaki ilişki o kadar yakındır ki, kaderlerinin birbirine bağlı olduğunu düşünülür: Birinin başına gelen ve aksi tesiri diğeri tarafından hissedilmeyen hiçbir olay yoktur. Diğer yandan, bu hayvan insanı korur ve ona bir tür koruyucusu olarak hizmet görür (Durkheim, 2005: 197-198).

[19] Şamanın ruh hayvanının ne olduğu elbisenin şekline bağlıdır. Bunlar arasında geyik, ayı ve kuş sembolleri taşıyan şaman kıyafetlerini ayırt etmek mümkündür. Kıyafetin şekli ve ifade ettiği anlam kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Mesela kuş sembolleri taşıyan elbise [ve başlıklar] Yakutlarda daha sıkken, geyik taklidi Baykal ardı bölgelerde çoktur. Geyik tipi elbisede daha çok metal; kuş tipindekinde ise daha çok küçük çanlar ve çıngıraklar kullanılmaktadır. Kuş tipi elbiselerde kanatları sembolize eden tüylerle süslenmiş püskül ve saçaklar çoktur. Geyik tipi elbisede bir dizi kaburga kemiği yer alır. Şaman elbisesindeki farklı parçalar farklı sembolleri ifade edebilir. Şaman elbisesinde yardımcı ruhlarla temasa geçmeyi sağlayan parçaların kendisi de büyüsel bir güce sahiptir. Bu nedenle onlar da şamanla birlikte gömülmektedir (Hoppal, 2019: 206). Yakut şamanlarının tören kıyafetlerinde yardımcı ruhları simgeleyen köpek, kurt, ayı şeklinde tasvirler de bulunurdu (Pekarskiy-Vasiliyev, 1910: 109; akt. Alekseyev, 2013: 178-179).

Ritüel kıyafetlerinde (ve başlıklarında[20]) yer alan hayvanlara ait parçalar (kıl, kemik, diş, pençe, boynuz, kulak, kuyruk, tüy, kürk…)[21] veya hierofani yoluyla bu hayvanların suretlerinin/şekillerinin temsili, hayvanlarla kurulan dinî ilişkilerin en yalın göstergeleridir. Özellikle "ilah/ilahın temsilcisi" veya "totem, ruh hayvanı, emeget" olarak inanılan hayvanın parçalarının kullanılmasıyla, ilgili kıyafetler (ve/ya başlıklar), profanlıktan[22] arındırılmış ve dinî hüviyete büründürülmüştür. Bu kutsal kıyafetler, homo religiosus[23]un günlük süreçte kullanılan totem ve tözlerinden farklı olarak, yalnızca kutsal törenlerde, av, bolluk-bereket, kurban ve ölüm ritüelleri[24] gibi dini hayatla doğ-

Yakut şaman kıyafetlerinde kuzgun, balık, çift başlı kartal, dişi kertenkele, boğa gibi hayvanları sembolize eden takılar da yer almaktadır (Alekseyev, 2013: 181).

[20] Bazı durumlarda ritüel maskeleri de yardımcı ruhları ve kutsal hayvanları sembolize etmektedir.

[21] Totem olarak hizmet görenlerin büyük çoğunluğu hem hayvan hem de bitki âlemine; ancak özellikle de birincisine aittirler (Durkheim, 2005: 134). Kimi zaman da söz konusu hayvan yerine onun bir parçası (kuyruğu, dili, pençesi, tüyü) totem yerine geçer. Klan üyeleri, totem hayvanlarının pençesini, tüylerini, kemiklerini vb. üzerlerinde taşır, totemlerin seslerini, hareketlerini ve yeteneklerini taklit etmeye çalışırlar (Örnek, 1988: 39-40).

[22] Ritüel kıyafetlerinin profanlıktan arındırılarak yalnızca kutsal zamanlarda ve ritüeller esnasında kullanımı, bu kıyafetlerin de zaman ve mekânın, kutsal ve din dışı olarak ayrılmasıyla ilişkilidir. Nasıl ki ritüel zamanı ve mekanı profan zaman ve mekandan ayrılıyorsa, ritüel kıyafetleri de profan zaman ve mekana ait günlük kıyafetlerden ayrılmaktadır. Bu bakımdan, ritüel kıyafetlerinin kutsalın ayrılmaz bir parçası olarak takdis edildiği görülmektedir. Zamanın ve mekânın kutsal ve din dışı şeklindeki ayrımı hakkında tafsilatlı malumat için bkz. (Eliade, 1991). Kam/şaman kostümü dini suretlerin diğer maddi ifadelerinden farklıdır, örneğin kamın hiçbir engellemesi olmadan toplumun çok sayıdaki mensubu kendi arzuları ve talepleri doğrultusunda ruhların tasvirlerini yapma ve edinme hakkına sahiptir; ancak kamın kostümünü taşıma/giyinme hakkı sadece özel kişi olan "kam"a aittir. Bazı halklarda toplumun sıradan üyesi ağır ceza tehdidi ve korkusundan dolayı kamın aksesuarına dahi dokunamaz (Prokofyeva, 2014: 5).

[23] İnanan insan

[24] Uzak bir geçmişte, insanların ataları henüz hayvanlar düzeyinde bir hayat sürerken, tanrıları hayvan totemleriydi. Bunlar avcıları koruma, etkileme ve hem başarılı kılma hem de yardımlarını geri çekme kabiliyetine sahipti. Evcilleştirici insanlar daha sonra nasıl hayvanları kullanmaya ve onlara sahip olmaya başladıysa bu insanlar da tanrılar tarafından ele geçirilip mülkleri haline gelirdi. Erkekler avcılık yaptıklarında, bu tanrı totemlerinin itaat edilmesi gereken güçlü tanrılar olduğuna inanırlardı. Tanrılar, korumaları altındaki insanların kaslarını ve silahlarını yönlendirirdi, dolayısıyla av hayvanlarının yakalanması onların sorumluluğuydu (Luckert, 2016: 79).

rudan bağlantılı uygulamalarda kullanılmaya başlamıştır. Ritüel kıyafetleri, bu bakımdan sui generis[25]tir.

1. Tarihin Seyri ve Kırılma Noktaları

Toplayıcılığın baskın tüketim kültürü olduğu arkaik devirlerden, sırasıyla, avcı-toplayıcı ve tarım-hayvancılık (göçebe çobanlık ve basit tarım) eksenli tüketim aşamalarına geçilmesi, insanın hayvanla olan ilişkisini önemli değişikliklere uğratsa da hayvanların, özellikle ritüellerde gücüne özenilen, kendisinden yardım istenilen, olağanüstü güçlerle bağlantılı, donuna bürünülen varlıklar olma vasıfları uzun süre devam etmiştir.

Hayvanlarla ilgili hierofanik görünümler, avcı-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçildiğinde de baskın dinî görünümünü devam ettirmiştir. Neolitik sonrası pek çok yerleşik kültürde, ilahî güçler hayvanlarla temsil edilmiş ve hayvanlar ritüellerin ve metafizik âlemin aracıları konumunu korumuştur[26]. Ancak neolitik dönemin başlangıcı, hayvanlarla bağlantılı hierofaniyi kademeli olarak değiştirmeye başlamış, insan suretleri de birer tapınma aracı haline gelmiştir. Kozmosantrik dönemin antroposantrik döneme evrilişi sırasında, hayvan figürlerinin yanı sıra insan figürlerine de dinî anlamlar yüklenmeye başlamış ve zamanla, insanın ekosistemdeki hâkimiyetinin artışıyla, hayvanlarla ilgili tahayyüller değişmeye başlamıştır. Bu

[25] Özgün, nevi şahsına münhasır

[26] Mısır dininde ilahların büyük bir kısmı, tasvirlerde hayvan başları ile gösterilmiş, merasimde mukaddes hayvanlar şeklinde temsil edilmiştir. Çünkü iptidai insan, korka korka ve ürke ürke hürmetlerini, fil, arslan, yılan, boğa gibi kuvvetli veya esrarengiz hayvanlara sunmuştur (Schimmel, 1999: 18). Horus, şahin başı ile temsil edilir. Tanrı Anubis ise bir atmaca ya da şahin başı taşır (Emmanuel, 1995: 54-55). Eski Yunanlılarda da hayvan şeklinde temsil edilen takdis yer ilahları vardır. Bu mukaddes hayvanların en meşhur misali, Ptah adlı büyük ilahın mukaddes hayvanı olan Apis boğasıdır (Schimmel, 1999: 38; Emmanuel, 1995: 54). Hint tanrısı İndra da her zaman bir boğa ile temsil edilir. Onun İran’daki benzeri Vrthraghna’da çoğunlukla boğa olarak görünmektedir. Arinna tanrısı da boğa biçiminde temsil edilmektedir (boğa resim ve heykelleri bütün tapınaklarında bulunmuştur) ve boğa kutsal hayvandır (Eliade, 2005: 120-123). Boğa, Hititlerde ise fırtına tanrısının kutsal hayvanıdır (Savaş, 2002: 99).

durumun en çarpıcı örnekleri Göbekli Tepe'nin kız kardeşi[27] olarak tanımlanan Karahan Tepe'de yer almaktadır.

Karahan Tepe'deki insan figürleri[28], neolitik dönemde hayvanların mutlak dinî figürler oluşunun değişmeye başladığını göstermek bakımından önemlidir. Göbekli Tepe ile aralarında yaklaşık 300-500 yıl olan Karahan Tepe arasındaki bu farkın, insanlığın avcı-toplayıcılıktan basit tarım uygulamaları ve göçebe çobanlığa geçişi sırasında dünyayı algılama biçimlerindeki değişiklikten kaynaklandığı söylenebilir. Karahan Tepe buluntuları, insanın gelecekte tanrı[29] rolüne bürüneceğinin ilk işaretlerindendir.

Karahan Tepe'deki ana kayaya oyulmuş insan kafası (Karul, 2021: 29).

Suni yırtıcı olan insanın hayvanlara karşı yükselen konumu, yalnızca ekosistemdeki baskın rolünü artırmakla kalmamış, aynı zamanda insanın tabiatla ilgili tefekkürünü ve tabiatı anlama şekillerini

[27] Bu tabir, Andrew Collins'e aittir. Bk. (Collins, 2014)

[28] Karahan Tepe'deki 11.500 yıllık tapınak alanındaki buluntular, yapının girişinde fallik bir sembolizme sahip insan başının huzurunda geçit töreni yapıldığını göstermektedir (Karul, 2021: 25).

[29] İnsan, bir yandan çevresini hâkimiyeti altına almaya çalışırken, diğer yandan kendisini fiziki koşullarının ötesine taşıyabilen bir canlıdır. Basile de Cesaree'nin işaret ettiği gibi "insan tanrılaşma istidadını almış hayvandır"; bu bağlam içinde, görünenleri hâkimiyeti altına almayı başarabilen insanın, görünmeyene ilişkin yaklaşımı da, kaçınılmaz olarak değişikliğe uğrar. Bu dönüşüm ise bazı din tarihçilerine ve filozoflara göre, tarihin belirli bir zamanına tekabül eder (Tuğrul, 2010: 152). Pek çok medeniyette tanrı kralların var olduğu bilinmektedir. Sümer, Mısır, İran, Maya, İnka, Mezopotamya medeniyetlerinde, bir siyasi erk olarak tanrı kralların varlığı görülmektedir.

de değiştirmiştir. Neolitik dönemde değişen üretim ve tüketim anlayışlarının insan algısında meydana getirdiği değişiklikler, insan ve tabiatın ayrışmasını[30] hızlandırmış ve özellikle hayvanlarla ilgili ayrışma daha da hızlanmıştır. İnsan tabiat şartlarından bağımsızlaştıkça, avın bereketine yönelik talepleri yetiştirilen sürünün veya ekilen ekinden elde edilecek hasadın bereketine yönelik taleplerle yer değiştirmiştir[31]. Hayvanlarla ilgili pek çok inanç çeşitli şekillerde değişerek yaşatılmaya devam etmesine rağmen, hayvanların ritüellerdeki yeri modern zamanlara kadar kademeli olarak azalmıştır. Uzun zaman boyunca çok tanrılı dinlerin tek tanrılı dinlere evrilişi de ana tanrı/tanrıça dışındaki tanrı ve/yardımcı tanrıların, tabiat kültlerinin etkilerini azaltarak ritüellerdeki, ritüel kıyafetlerindeki kullanımını değiştirmiştir.

2. Ritüel Kıyafetlerinin Dönüşümü

Tabiattan ayrışan ve kendini adeta "icat eden[32]" insan, hayat tarzını değiştirdikçe eski inançlarında ve bu inançlarla bağlantılı hierofonilerde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Neolitik döneme kadar yüz binlerce yıl boyunca[33] avcı-toplayıcı olarak yaşayan kozmosantrik düzendeki insan, avcı-toplayıcı dönemin sonlarından itibaren özellikle tarım devriminin başlamasıyla hızlı bir dönüşüm yaşamıştır. Tarım devriminin beraberinde getirdiği yerleşik hayat ve ilk kırsal yerleşmeler zamanla büyük şehirlere dönüşmüş, dünya üze-

---

[30] Kültür, insanın doğal düzene dayattıklarıdır, doğal düzen de suni yırtıcı homo sapiens'in bilinçli bir şekilde oynadığı rol dışındaki her şeyi ve herkesi kapsar. İnsanoğlu nesneleri isimlendirerek, isimler üzerine düşünerek ve nesneleri suni olarak sınıflandırıp arılara amaçlar atfederek kendini doğal dünyadan uzaklaştırır (Luckert, 2016: 35).

[31] İnsanın algısındaki değişiklikler neticesinde, ritüel kıyafetlerinden önce töz/ongun/totemlerde değişiklikler yaşanmış, av hayvanları ile avcılar arasındaki bağı sağlayan totemlerin dinî işlevi sona ermeye başlamıştır.

[32] Hayvan ve bitkilerle aynı şartlara tabi olan insan, homo faber olarak icat ettiği aletlerin yardımıyla tabiattan bağımsızlaşmakla kalmamış, kendisi gibi benzer biyolojik özelliklere sahip hayvanlara karşı üstün hale gelmiştir. İnsanın hâkimiyeti artarken, dünyanın algılanışı da değişmiş ve tabiattaki canlılar "insan, hayvan ve bitki" olarak ayrışmıştır.

[33] Bilimsel veriler, insanlık tarihinin yaklaşık 2,8 milyon yıllık bir geçmişe sahip olduğunu belirtmektedir.

rinde hâkim tür haline gelen insanın ayak basmadığı neredeyse hiçbir yer kalmamıştır. Bilhassa sanayi devriminin ardından tabiata tamamen hükmeden insan, arkaik dönemlerden getirdiği ilişkileri büyük oranda terk etmiş, zamanla farklı dinlerin de etkisiyle insan-hayvan etkileşimi çerçevesinde gelişen ritüellerin önemli bir bölümünü geride bırakmıştır. Modern dönemlere yaklaşıldıkça değişen pek çok şey[34] özellikle ritüel kıyafetlerinde ve başlıklarında büyük etkilere sebep olmuştur.

Kültürün dönüşümü ve kültür endüstrisi[35] çerçevesinde, arkaik dönemlerden beri kullanılan, hayvanlarla bağlantılı (beden üzerinde taşınan) inanç unsurları, ritüelistik yapısını kaybederek birer aksesuara dönüşmüş ve bu aksesuarlar birçok alanda görülmeye başlamıştır. Eski ritüellerin terk edilmesi, ritüel kıyafetlerinin anlam alanını yok etmiş ancak kültürün bir endüstriye dönüşmesiyle beraber bu kıyafetler veya kıyafetlerde yer alan hayvanlarla ilgili tasavvurlar yeniden ortaya çıkmıştır.

Camazotz-Maya (URL-1)

Yarasa kıyafet ve başlıkları (URL-2)[36]

[34] İnsanın yeryüzüne tamamen hâkim olması, hayvan ve bitkilerin tamamen insanların emrine verilmiş varlıklar olduğunun düşünülmesi, silahların gelişmesi, semavî dinlerin ortaya çıkışı, vb.

[35] Bkz. (Adorno, 2011; Bauman, 2012)

[36] Bu çalışmada ritüel kıyafetleri ve başlıklarıyla ilişkili olarak ayı, geyik, kurt, yarasa, tavşan, koç ve boğa (boynuzları), kuş (ve kuş tüyleri) ve hayvan pençeleri odaklı bir inceleme yürütülmüş ve antropolojik verilerle eşleşen güncel kullanımlar, uluslararası şartnamelerde yer alan kişisel verilerin korunması ilkeleri çerçevesinde yalnızca kamuya açık-paylaşım izni bulunan görsellerden seçilmiştir. Bu çalışmada, ritüel kıyafetleriyle ilgili hierofanik unsurların sembolik anlamları izah edilmeyecektir. Çalışmanın odak noktası bu hierofanik unsurların günümüze kadar geçirdiği dönüşümler neticesinde güncel hayatta karşılık geldiği anlamlar ve üstlendiği işlevlerdir.

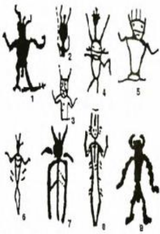

Ayı maskeli insan sureti (M.Ö. 4.-3. Yüzyıllar)-Sibirya (Hoppal, 2015: 59) ve Ayı postu içinde Gilyak şamanı-Sibirya (Hoppal, 2019: 188).

Ayı kıyafetleri ve başlıkları (URL-3).

Arkaik kültür örüntüleri ve hierofanik yansımalar ancak insan algısındaki değişiklikler sonucunda kültür endüstrisine dâhil edilebilir. Daha önce kutsal (sacred) olan bir unsurun bir anda ticari meta haline gelmesi düşünülemez. Bu sebeple bu unsurların önce kutsal boyutunun terk edilmesi, kutsaldan sıyrılması, daha sonra işlevsel bir dönüşüme uğraması gerekir. Bu yolla gerçekleşen değişiklikler sonucunda kutsal olan profana dönüşürken toplumsal ihtiyaç dâhilinde farklı bir işleve[37] bürünür. Ortaya çıkan yeni unsur, artık çoğunlukla sekülerdir ve modern hayatla ilgilidir. "İlah/ilahın temsilcisi" veya "totem, ruh hayvanı, emeget" olan hayvanlar, değişimlerle beraber yeni kültürel şartlara adapte edilmiş ve daha çok eğlenme, rahatlama, role bürünme, güzel görünme ve kozmetik işlevler çerçevesinde kullanılmaya başlamıştır.

Geyiz boynuzlu antropomorfik

Pueblo Kızılderilileri-Güney Doğu

Av öncesi ritüeli-Doğu Çerokiler-

Geyik maskesi-Doğu Çerokiler -

[37] İşlev her zaman bir ihtiyacın doyurulmasını ifade eder; bu en basit yeme edimiyle başlar ve kutsal eyleme kadar gider (Malinowski, 1992: 28).

figürler-Sibirya (Hoppal, 2015: 64).	*Amerika* (Roediger, 1991: 153).	*New Mexico*	*North Carolina* (Nunley ve McCarty, 1999: 32, 254).

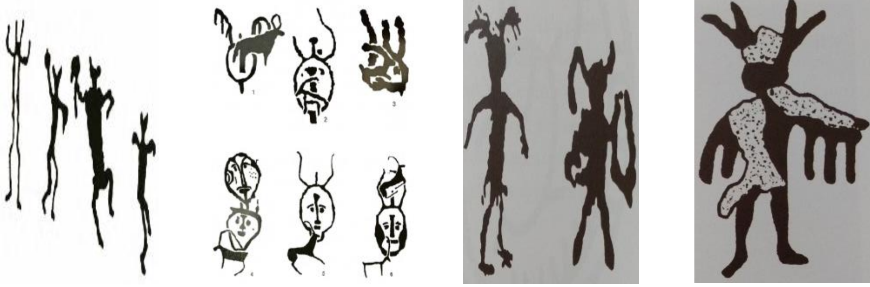

Geyiklerle ilgili kıyafet ve başlıklar (URL-4).

Toplumsal sistemi meydana getiren tüm ögeler, bir sistem olarak sistemin "ihtiyaç"larıyla ilintili özel işlevleri yerine getirmeleri ölçüsünde vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Bu işlevsel ön gereklilikler arasında, bireyin çevreyle asgari düzeyde bir ilişki kurması koşulu, rol farklılaşması ve rol dağıtımı, iletişim, ortak bilişsel yönelimler ile ifade edilmiş hedefler, araçların normatif bir düzene sokulması, duygusal tavırların düzenlenmesi, toplumsallaşma ve sapkın davranışların toplumsal denetimi gibi unsurlar yer almaktadır (Swingewood, 1998: 273). Ritüel kıyafetlerine ait (dinî sembolizm içeren) belirli unsurların, geçmişten ilham alınarak toplumsal düzene tekrar eklemlenmesi, bir bakıma kutsal ihtiyaçlar etrafında örgütlenmiş olan işlevlerin, güncel işlevlerle bağdaştırılması anlamına gelmektedir.

Bronislaw Malinowski'ye göre, toplumsal düzen ve uygarlığın varlığı, yalnızca eski kuşakların öğreti ve bilgisine sıkıca bağlı kalınarak korunabilir. Her gevşeme grubun/topluluğun birliğini zayıflata-

rak kültürel düzeyini ve varlığını tehdit etme derecesinde tehlikeye atar. Bu sebeple, geçmişle doğru bir bağ kurmak ve kültürel unsurları koruyarak aktarmak, toplumun gelecekteki varoluşunu doğrudan ilgilendirmektedir (1990: 29). Mevzubahis, ritüel kıyafetleri ve bu kıyafetlerin üzerindeki hayvanlarla ilgili hierofaniler olduğunda, arkaik bilgiyle bir şekilde yeni bağlantılar kurulmaktadır[38] ancak bu bağlantılar eskiden üstlendikleri işlevleri artık taşımamaktadır. Bu unsurların üstlendiği yeni işlevlerin, insanlığın ortak geçmişinde yer alan sembolleri hatırlattıkları söylenebilir. [39]

Boynuzlu başlıklarıyla insan figürleri-Sibirya (Hoppal, 2015: 58, 67).

[38] Din değişiklikleri, dünyanın küreselleşmesi, rasyonalizasyon ve sekülarizasyon aşamalarından geçmiş olan eski inançların, Malinowski tarafından belirtildiği şekilde gelecek nesillere aktarılması mümkün değildir. Ancak bu noktada belirli bir aktarımın gerçekleşmediği de söylenemez. Aktarım, ancak işlevlerin ve ihtiva edilen anlamların belirli değişiklere uğraması/yeni anlamlarla zenginleştirilmesi sonrasında gerçekleştirilmektedir. Bu dönüşümler, tarih içerisinde kendiliğinden gerçekleşmektedir.

[39] Çatalhöyük örneğinde görüleceği üzere keçi ve koyun çoktan evcilleştirilmiş olmalarına rağmen, tarım toplumunda, bir çift yaban öküz boynuzu en önemli dinsel semboldür. Hatta bu sembolün yok oluşu duvar resimlerinde izlenebilir ve bir süre sonra yabani hayvanlar yerine evcilleştirilmiş hayvanlar kullanılsa da, yabani hayvan sembolü ortak bir geçmişi hatırlatır ve bu semboliğin uzun süre devamı, topluma bir istikrar, dini ve sosyal bir düzen getirir (Tuğrul, 2010: 136)

Çatal boynuzlu insan tasvirleri- Moğol şamanının demir boynuzlu tacı-Yenisey-Yakutistan-Moğolistan (Hoppal, 2019: 69, 218).

Igbo-Ukwu ritüel maskeleri-Kuzey Amerika (Cole ve Aniakor, 1984: 166).

Igbo-Ukwu ritüel maskeleri-Kuzey Amerika (Cole ve Aniakor, 1984: 2, 216, 96).

Malinche tören maskesi-Meksika (Turner ve Drama, 1982: 84).

Balinese maskesi- Endonezya (Slattum, 2003: 112).

Ritüel maskesi-Karayipler (Nunley ve Bettelheim, 1988: 38).

Arkaik inanç unsurlarının değişimindeki en büyük etkenler hayat tarzının değişmesi, din değişiklikleri ve insanlığın gelişme süreçleri ile bağlantılıdır. Üretim-tüketim tarzlarının değiştirdiği avcı-toplayıcı hayat tarzı, yerleşik düzende yeni dinlerin de etkisiyle dönüşmüş ve insanlığın her gelişim aşamasında daha fazla değişikliğe

uğramıştır. Üretilen her yeni alette hayat tarzının biraz daha değişmesi, yüz binlerce yıl tekdüze devam eden avcı-toplayıcı hayat tarzının ve bu tarz etrafında şekillenmiş inançların yok olma sürecini ve/ya senkretizm[40] yoluyla diğer inançların içerisinde kaybolmasını hızlandırmıştır.

İnsanlığın değişme süreçlerinden en önemlisi rasyonalizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Rasyonalizasyon süreci, dünyada kutsallık (sacred) ihtiva eden her şey üzerinde etkili olmuştur. Max Weber, toplumlarda rasyonalizasyonun artmasıyla inançların "büyü bozumu (disenchantment of the world)[41]"na uğradığını ve sekülerleşmenin gerçekleştiğini belirtmektedir. Rasyonalite[42]yle (pratik rasyonalite, teorik rasyonalite, maddi rasyonalite, biçimsel rasyonalite) beraber mistik düşünce ve yaklaşımların değerini yitirmesi, her çağda belirli nispette gerçekleşirken Weber'e göre sekülerleşme temayülleri, dinin etkisini[43] azaltmaktadır.

[40] Bir toplum, köklü değişimlerle yüz yüze geldiğinde – bu bir fetih, doğal felaket veya köklü bir yer değişikliği sebebiyle olabilir (örneğin göç)- genellikle değişimlerle baş etmelerine yardım edecek yeni yorumlamalar arar. Bu durumlarda bu birey ve toplumlar, din değiştirme sürecinde genellikle bir dinî sistem olan tamamen yeni bir dünya görüşü benimserler. Ancak diğer durumlarda sonuç, eski dinî uygulamalar ile genelde zorla dışarıdan dayatılan yeni uygulamaların yaratıcı biçimde sentezlenmesidir; bu sürece senkretizm ya da bağdaştırmacılık denir (Lavenda ve Schultz, 2019: 109).

[41] Weber'in "disenchantment of the world" kavramı ve "the disentchantment thesis" için bkz. (Weber, 1993; Tenbruck, 1989: 48-56;)

[42] Weber, dört farklı rasyonalite türü tanımlayarak rasyonalitenin farklı sosyal ortamlarda farklı biçimler aldığını savunmaktadır. Pratik rasyonalite, insanların günlük faaliyetlerinde aradıkları her şeye ulaşmak için en iyi yolu aradıkları sıradan bir biçimdir. Teorik rasyonalite, pratik olmaktan çok bilişseldir ve giderek daha soyut kavramlar aracılığıyla gerçekliğe hâkim olma çabasını içerir. Maddi rasyonalite, daha büyük sosyal değerler tarafından ve bu değerler bağlamında yönlendirilen amaçlara ulaşmak için bir araç seçimini içerir. Biçimsel rasyonalite, amaçlara yönelik benzer bir araç seçimini içerir, ancak bu sefer evrensel olarak uygulanan kurallar, yasalar ve düzenlemeler tarafından yönlendirilir (Ritzer, 1999: 62).

[43] Weber'in ortaya koyduğu sosyoloji yaklaşımına göre, dünyadaki gelişmeler, günlük yaşamın giderek daha fazla yönünün bilimin etkisi altına girdiği ve dünyaya dair açıklamaların dini varsayımlara daha az dayandığı anlamına gelmektedir. Böyle bir toplumda yaşam alanlarının estetik, din, ekonomi, siyaset vb. ayrı alanlara aşamalı olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu "değer alanları" üzerinde, dinin nispeten daha az otorite ve kontrolü

Koç ve boğa boynuzu başlıklar (URL-5).

Kızıl ve beyaz kurt-Cheyenne Kızılderilileri (Schlesier, 1987: 126).

vardır. Toplumun farklılaşmasındaki bu yapısal gelişmelerin sonucu, insanlar, dünyanın anlamsızlığı ile giderek daha fazla karşı karşıya kalmakta ve "büyü bozumu" ortaya çıkmaktadır (Turner, 2011: 137).

Kurt kıyafetleri ve başlığı (URL-6).

Rasyonalizasyon sürecinin dinler üzerindeki yıkıcılığı, ilk olarak hayat tarzı ve din değişikliği yaşayan toplumlarda ortaya çıkmıştır. Avcı-toplayıcılıktan, göçer evli çobanlığa, tarım devrimiyle beraber kırsal yerleşimlerden ilk çağ şehirlerine, yoğun nüfuslu ticaret merkezlerinden metropollere uzanan bu hayat tarzı değişiklikleri, eski dinlere duyulan ihtiyacı önemli oranda ortadan kaldırmıştır[44]. Avcılık ortadan kalktığında avla ilgili totemler geçerliğini yitirmiş, yerleşik hayattaki çobanlık faaliyetleri ve bunlarla ilgili inanışlar ön plana çıkmıştır. Modernizasyonla beraber çobanlıktan endüstriyel besi hayvancılığına dönüşen üretim anlayışı, çobanlıkla ilgili hierofanik görüntüyü ve inançları ortadan kaldırmıştır.

Kartal başlı insan bedeni-Mançu şaman başlıkları-Sibirya
(Hoppal, 2015: 58; 2019: 166, 220).

[44] Günümüzde, Transhümanist akımın temsilcileri, insanın yapay yolla evrimleştirilmesiyle beraber gelecekte dinlerin anlamının yitireceğini iddia etmektedir. Tafsilatlı malumat için bk. (Kızıldağ, 2021).

Solon şaman başlığı-Sibirya (Gürcan, 2018: 294).

Büyücü başlığı-Oku, Kamerun (Nunley ve McCarty, 1999: 252).

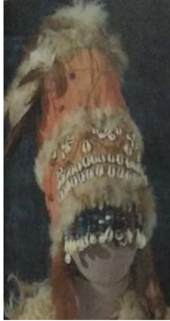

Ritüel kıyafeti-Hopi Kızılderilileri-Kuzey Amerika (Hartz, 2004: 48).

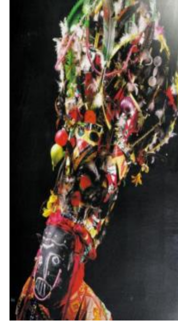

Nanay şamanı-Tuva şamanları (Hoppal, 2019: 48, 216).

Altay şamanı (Gürcan, 2018: 115).

Karayip Jonkonnu Kızılderilisi-Karayipler (Nunley ve McCarty, 1988: 118).

Rasyonalizasyon dışında kutsalın algılanışını değiştiren bir diğer etken ise desakrallaşmadır. Sakral yani kutsal olanın kutsallığından sıyrılması/arındırılması, ortaya çıkan yeni değeri desakral hale getirir. Din değişiklikleri, bir önceki dini ve o dine ait bütün arka planı de-

sakralize etmiştir[45]. Din değişiklikleri olmasa dahi, değişen hayat şartları çerçevesinde işlevini yitiren kutsallar[46] da desakrallaşmaktadır. Kutsalın desakrallaşması sonucunda ortaya çıkan arındırılmış değer, artık kültürel bir unsur haline gelmektedir. Donald Capps'a göre de desakrallaşma, kutsalın belirli kurumlarla daha az ilişki halinde olup kültür içerisinde daha geniş bir şekilde yayılmasına sebep olmaktadır (1985: 247). Desakralizasyon sonucunda "kutsal", eski tanım alanını kaybetmektedir (Саух and Мельничук, 2020: 8).

Kuşlarla ilgili kıyafet ve başlıklar (URL-7).

Günümüzde, ritüel kıyafetlerinin ve başlıklarının değişmiş, dönüşmüş, parçalanmış ve kutsiyetten arındırılmış hallerinin veya bölümlerinin farklı biçimlerdeki kullanımları, yukarıda zikredilen se-

[45] Desakrallaşan eski din, eğer senkretik bir yapıya bürünerek yeni kabul edilen dinin içerisinde yaşatılıyorsa, tam anlamıyla desakrallaşmış ve kutsiyetini kaybetmiş sayılmaz. Yeni dine eklemlenen eski yapılar, belirli bir zaman sonra o dinin doğal bir parçasıymış gibi algılanmaya başlar. Bu durumun en net örneği Şamanizm'e ait unsurların, din değiştiren Türk topluluklarının yeni dinleri içerisinde kendine yer bularak belirli hususiyetlerde hayatiyetini devam ettirmesidir.

[46] Örneğin, arkaik devirlerde demirci çevresinde şekillenen takdis şekillerinin, demircilere ihtiyaç kalmadığı çağlarda geçerliğini yitirmesi.

beplerin bir sonucudur. Hayvanlarla ilgili hierofanik görünümler, mukaddes anlam sahasından profanlığa doğru evrilmiştir. İnsanlığın, hüküm altına aldığı hayvanlar artık ihtiyaç nedeniyle değil rahatlık ve refah çerçevesinde sosyal hayata dâhil edilmektedir. Günümüzde daha çok eğlenme, rahatlama, role bürünme, güzel görünme ve kozmetik işlevlerinde kullanılan bu unsurlar "festivaller, eğlence partileri, günlük giyim, maskeli balolar, fantastik temalı toplantılar, yetişkinlere yönelik uygulamalar, topluluk veya marka maskotları, vb." şeklinde kullanılmaktadır.

Dogon tavşan maskesi-Mali-Afrika (Foreman, 2021: 22).

Igbo-Ukwu ritüel maskesi-Kuzey Amerika (Cole ve Aniakor, 1984: 146).

Tavşan başlık ve kıyafetleri (URL-8).

Franz Boas, arkaik insanların hayatında kültürel bir istikrar olduğunu, kullandıkları aletlerin ve hayat tarzlarının düzenli olduğunu ifade ederken, tarihsel çağların başlamasıyla bu istikrarda bir düşüş meydana geldiğini ileri sürmüştür. Arkaik toplumlardaki genel kültürel görünüm tekdüzedir ve olağan davranışların aksini gösteren örnekler nadiren gerçekleşir. Ancak modern toplumda tekdüzelik yoktur. Boas'a göre çeşitli kültürel olgular, görünüş itibariyle aynı

görünse de farklı toplumlarda farklı anlamlar ihtiva edebilir. Eski gelenekler üzerine değerlendirme yapıldığında, bu kültürel unsurlara ait "kalıntılar" anlamını yitirir veya anlamları eskiye göre değişiklik gösterir (2017: 100-123). Ritüel kıyafetleri ve başlıklarının muhtevası da bu şekilde değişmiştir. Kültürel görünümün tekdüzelikten çıkarak hareketli hale gelişi, arkaik kalıntıların yeni dinamizmin içerisinde kaybolmasına neden olmuştur. Arkaik toplumların ihtiyaçtan doğan dinî inanışları, tekdüzeliğin ortadan kalktığı günümüz dünyasında anlamını yitirerek değişikliğe uğramıştır.

Arkaik insanla günümüz insanının zaman kavramının hangi işlerle doldurulduğu da önemlidir. Boas, ilkel kabilelerin bütün enerji ve zamanını hayati ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmak zorunda kaldığını ve bu sebeple boş zaman yaratarak rahatlığa, keyfe ve sanatsal üretime ayırabilecekleri zamanın oldukça sınırlı olduğunu belirtmektedir (2017: 160). Ama tarihi devirlerdeki insanın vakti vardır ve eski dinî ritüelleri, dinî anlamı geride bırakarak keyfi ritüellere çevirmiştir. Hayatta kalmak için yapılan tapınmalara artık ihtiyaç kalmaması, bu uygulamaların yerini keyfi anlayışlara bırakması akla Huizunga'nın oyunun toplumsal işlevine dair yaptığı çıkarımları getirmektedir.

"Oyunsal" karakter, en yüksek faaliyetlere özgü olarak kalmayı sürdürebilir. Eğer bu anlayış kutsal faaliyete kadar uzatılıp, rahibin de ayinini yaparken "oynayan insan (homo ludens)"[47] olduğu ileri sürülebilirse, bunu bir din için kabul etmek, bütün dinler için kabul etmek anlamına gelir. Bu durumda ayin, büyü, dinsel tören, kutsama ve esrar kavramları, oyun kavramının kapsamına dâhil olurlar (Huizinga, 2006: 38). Bir din adamını oynayan insan olarak kabul edersek, bütün ritüel kıyafetleri de bu oyun ve oynanışın bir parçası-

[47] İlkel topluluk, kendine dünyanın esenliğini güvenceye alma olanağı sağlayan kutsal ayinlerini, adaklarını, bağışlarını ve törenlerini, kelimenin gerçek anlamıyla, basit oyunlar biçiminde gerçekleştirmektedir (Huizinga, 2006: 21).

dır. Bu durumda günümüzde bu oyunun dini mahiyeti sona ermiş, profan bir oyun haline gelmiştir denilebilir.

Ayı pençesinden yapılmış mana eldiveni-Sibirya (Hoppal, 2019: 213).

Hayvan pençeleri (URL-9).

Günümüzde hayvanlarla ilgili kullanımların bu kadar çok olma sebebi, arkaik dönemlerde, insan ile bütün canlıların ortak kaderi paylaştığı bir düzleme yapılan modern atıflardır. Kolektif bellekte yaşatılan ortak ritüel mirası, biçim değiştirerek karşımıza çıkmaktadır. İnsanların hayvanlarla ilgili tasavvurları, adeta ritüel bellek[48]te yaşamaya devam etmektedir.

Birçok farklı kültürde, hayvanlar ve insanların aynı dilde iletişim kurduğu ve şamanların hem beden hem de ruh olarak fiziksel ve

[48] Ritüel, her ne olursa olsun içerisinde bir bilgi, özellikle geleneksel, anlamsal bilgiyi içermektedir. Bu bilgi doğrudan bedenle ilişkilendirilerek somutlaştırılır ve bellekte kalıcılığı sağlanır. Kültürel, geleneksel, toplumsal, bireysel bilgiyi nasıl ki bellekle ilişkilendirmek mümkünse ritüel bilgiyi de bir iletişim aracı olarak bellek şeklinde ifade etmek mümkündür. Daha da önemlisi ritüel bilginin varlığı, doğrudan onu inşa eden yapılar dizisiyle anlamlıdır. Bu açıdan kültürel, geleneksel ya da inançsal bilginin uzun süreli olarak toplumun belleğinde yer almasını sağlayan unsur da ritüel bellektir (Köse, 2021: 69).

ruhsal dünyalar arasında hareket edebildiği hikâyeler vardır (Pratt, 2007: xviii). Claude Lévi-Strauss, uzun zaman yazısız yaşamış halkların çoğuna göre mitosların geçtiği zamanın, insanlarla hayvanların birbirlerinden gerçekten ayrışmadıkları ve iletişim kurabildikleri bir zaman olduğunu ifade etmektedir. Bütün yaşam biçimleri arasındaki bu ilk dayanışmanın bugün dahi sanki bulanık olarak bilincindeyizdir. Doğumdan ya da hemen sonrasından itibaren, küçük çocuklarımızın zihnine bu devamlılığın kazınmasından daha acil bir şey yoktur. Çocukların etrafını, plastik ya da tüylü hayvan kopyalarıyla doldururuz; önlerine koyduğumuz ilk resimli kitaplar da, onlara henüz karşılaşmadıkları ayı, fil, at, eşek, köpek, kedi, horoz, tavuk, fare, tavşan, vb. hayvanları gösterir; en küçük yaştan itibaren onlara, miadının dolmuş olduğunu çabucak öğrenecekleri bir birliğin özlemini aşılarız (Levi-Strauss, 2014: 139).

İnsanların çocukların etrafını hayvanlarla ilgili objelerle doldurması da onlara hayvan figürlerinin yer aldığı veya doğrudan o hayvanların donuna büründükleri kıyafetler giydirmesi de insanlığın hayvanlarla ayrışmadığı ortak bir dönemin yansımasıdır. İnsan her ne kadar hayvanlardan tamamen ayrışsa da kolektif ve ritüel bellekte yaşatılan imgeler, sosyal hayatta devamlılık arz etmektedir. Bu unsurlar insanlığın ortak mirası olduğundan, bütün kültürler arasında yayılım[49] göstermektedir.

Sonuç

Beden üzerinde taşınan inanç unsurlarının değişim ve dönüşümü, insanlık tarihinin dinî değişimlerini ve dönüşümlerini göstermesi bakımından önemlidir. Avcı-toplayıcı hayat tarzından başlamak üzere, insanların diğer canlılarla aynı düzlemde ve tabiat şartlarına karşı

[49] Yayılmacılık, maddi ya da diğer varlıkların bir kültürden başka bir kültüre, bir halktan başka bir halka ya da bir yerden başka bir yere iletilmesine vurgu yapar (Barnard, 2020: 77).Bir kültür özelliği başka bir kültüre, eğer o kültürün kalıplarıyla ahenkli değilse, yayılamayacaktır (Childe, 2019: 161).

eşit olduğu dönemlerden itibaren gerçekleşen değişimler, insanlık tarihini değiştiren dinamiklerle aynıdır. Hierofanilerle şekillendirilen ritüel kıyafetlerindeki hayvanlarla kurulan ilişkilerin zaman içerisindeki değişimi, insanların tabiatla olan ilişkileri ve etraflarındaki dünyayı algılama biçimlerindeki değişimlerin bir tezahürüdür. Tapınılan, yardım istenen, bereket getireceğine inanılan, koruyuculuk ve kutsallık atfedilen hayvanların sembolize edildiği ritüel kıyafetleri ve başlıklar, zaman içerisinde insanların hayvanlardan ayrışmasıyla eski anlamlarını yitirmiştir. Homo faber'in hükmü altına aldığı hayvanların, ritüel kıyafetlerinde ve diğer maddi kültür unsurlarındaki geçerliğini yitirmesi, kozmik ve hierofanik bir oyun olan ritüellerin kıyafet ve başlıklarını, yalnızca oyun ve role bürünme işlevi taşıyan unsurlara dönüştürmüştür.

Eski hayat tarzlarının ve inanç sistemlerinin terk edilmesiyle kutsal alandan profan alana geçen pek çok unsur, geçmişte üstlendikleri anlam ve işlevlerden arındırılarak yeni işlevlerle şekillendirilmiştir. Ritüel kıyafetlerinin birer inanç unsuru olarak var oldukları dönemlerden aksesuara dönüştükleri dönemlere geçişi de bu işlevsel dönüşümlerin neticesidir. Kolektif ve ritüel bellekte var olan, hayvanlarla ilgili inanışlar da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ritüel kıyafet ve başlıklarının sembolik ifadeleri ve hayvanlarla kurulan inanç ilişkileri, tarihin seyri içerisinde hayat tarzı ve din değişiklikleri, rasyonalizasyon ve desakrallaşma süreçlerinden geçtikten sonra profan hale gelmiştir. Bu dönüşüm, kültür endüstrisi eliyle, tarih içerisinde desakrallaşan eski kutsalları sekülerleştirerek birer ticari meta haline getirmesiyle noktalanmaktadır.

Kaynakça

Adorno, Theodor Wiesengrund (2011). *Kültür Endüstrisi.* Çev. Nihat Ünler, Mustafa Tüzel ve Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alekseyev, Nikolay Alekseyeviç (2013). *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi*. Çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları.

Barnard, Alan (2020). *Antropolojide Tarih ve Teori*. Çev. Sevgi Doğan. İstanbul: Alfa Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2012). *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları.* Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bettelheim, Judith & Nunley, John (1987). *Caribbean Festival Arts: An Introduction.* Washington: University of Washington Press.

Boas, Franz (2017). *Antropoloji ve Modern Yaşam.* Çev. Deniz Uludağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Capps, Donald (1985). "Religion and Psychological Well-being". *The Sacred in A Secular Age Toward Revision in The Scientific Study of Religion*. Ed. Philip E. Hammond. Berkeley and Los Angeles California: University of California Press.

Childe, Gordon (2019). *Geçmişi Bir Araya Getirmek Arkeolojik Verilerin Yorumlanması*. Çev. Ceren Can Aydın. İstanbul: Alfa Yayınları.

Cole, Herbert M., & Aniakor, Chike G. (1984). *Igbo Arts: Community and Cosmos*. Los Angeles: University of California.

Collins, Andrew (2014). Karahan Tepe: Göbekli Tepe's Sister Site—Another Temple of The Stars? Retrieved from: https://www.academia.edu/download/34492368/Karahan_Tepe_double_column_with_pics_low.pdf

Collins, Andrew (2016). *Göbekli Tepe Tanrıların Doğuşu*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa İnceleme.

Demirci, Kürşat (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Durkheim, Emile (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.

Eliade, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı.* Çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları.

Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi).* Çev. Mustafa Ünal. Konya: Serhat Kitabevi.

Emmanuel, R. (1995). *Hint, Yunan ve Mısır Mitolojilerinde Gizemli Bilgilerin Kaynakları*. Çev. Halûk Özden. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Etli, Özgür Barış (2016). *Göbekli Tepe ve Ön-Türkler Şamanların Gökyüzü Tapınağı.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Foreman, Jennifer. (2021). *Maskwork.* Portsmouth: Butterworth-Heinemann, Press.

Gürcan, Kevser (2018). *Kutsal Şaman Elbiseleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Harari, Yuval Noah (2016). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi.* Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Kitap.

Hartz, Paula R. (2004). *Native American Religions.* New York: Facts On File, Inc.

Hoppal, Mihaly (2015). *Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim.* Çev. Fatih Sel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hoppal, Mihaly (2019). *Avrasya'da Şamanlar*. Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Huizinga, Johan (2006). *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. Çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Karul, Necmi (2021). "Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe". *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*. 82: 21-31.

Kızıldağ, Hasan (2020). "Türkiye'de Şamanizm Üzerine Yapılan Çalışmalarda Objektiflik ve Yöntem Sorunu". *Çağdaş Yaklaşımlar Odağında Toplum ve Kültür Araştırmaları–I*. Ed. Mustafa Aça ve Mustafa Dinç. Çanakkale: Paradigma Akademi, 231-251.

Kızıldağ, Hasan (2021). "Arkaik Devirlerden Post-Hümanizme Ölümsüzlük Arayışındaki İnsan: Ufuktaki Transhümanizm ve Kültür". *Sosyal Bilimler Işığında Doğa, İnsan, Toplum ve Kültür.* Ed. Mustafa Aça ve Mehmet Ali Yolcu. Çanakkale: Paradigma Akademi, 81-96.

Köse, Serkan (2021). "Ritüel Bellek". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 14 (33): 57-70.

Lavenda, Robert H. ve Schultz, Emily A. (2019). *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar.* Çev. Dilek İşler ve Onur Hayırlı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Lévi-Strauss, Claude (2014). *Hepimiz Yamyamız*. Çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları.

Luckert, Karl W. (2016). *Göbekli Tepe*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa İnceleme.

Malinowski, Bronislaw (1980). *Büyü, Bilim ve Din.* Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Malinowski, Bronislaw (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi.* Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Nunley, John W. & McCarty, Cara (1999). *Masks: Faces of culture*. New York: Harry N Abrams Publishers.

Örnek, Sedat Veyis (1988). *Yüz Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Pratt, Christina (2007). *An Encyclopedia of Shamanism.* New York: The Rosen Publishing Group.

Prokofyeva, Yekaterina Dimitriyevna (2014). *Sibirya Halklarının Şaman Kostümleri*. Çev. Atilla Bağcı. Ankara: TKAE Yayınları.

Ritzer, George (1999). *Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption*. California: Pine Forge Press.

Roediger, Virginia More (1991). *Ceremonial costumes of the Pueblo Indians: Their evolution, fabrication, and significance in the prayer drama.* Los Angeles: University of California Press.

Саух, П. Ю. and Мельничук, М. С. (2020). Tendencies of desacralization and symbolism in spiritual culture through the prism of modernity challenges. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, (87), 5-14.

Savaş, Savaş Özkan (2002). "Hititlerde 'Fırtına Tanrısı' ile 'Boğa Kültü' Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 5(1): 97-170.

Schimmel, Annemarie (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. Haz. Recep Kibar. İstanbul: Kırkambar Yayınları.

Schlesier, Karl H. (1987). *The wolves of heaven: Cheyenne shamanism, ceremonies, and prehistoric origins*. Norman: University of Oklahoma Press.

Schmidt, Klaus (2007). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar.* Çev. Rüstem Aslan. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Slattum, Judy (2003). *Balinese Masks: Spirits of an Ancient Drama*. San Francisco: Tuttle Publishing.

Swingewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tenbruck, Friedrich H. (1989). The Problem of Thematic Unity in the Works of Max Weber. *Reading Weber.* Ed. Keith Tribe. London and New York: Routledge, 316-351.

Tuğrul, Saime (2010). *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban Çok Tanrılılıktan Tek Tanrılılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları*. İstanbul: İletişim.

Turner, Bryan S. (2011). *Religion and Modern Society Citizenship, Secularisation and the State*. New York: Cambridge University Press.

Turner, Victor (1982). *Celebration, Studies in festivity and ritual.* Washington: Smithsonian Institution Press.

Vadetskaya, Elga Borisovna (2014). *Sibirya Kurganları.* Çev. Atilla Bağcı. Ankara: TKAE Yayınları.

Weber, Max. (1993). *The Sociology of Religion*. Trans.: Ephraim Fischoff. Boston: Beacon Press.

İnternet Kaynakları

URL-1: "Camazotz". https://en.wikipedia.org/wiki/Camazotz (Erişim Tarihi: 09.09.2021)

URL-2, URL-3, URL-4, URL-5, URL-6, URL-7, URL-8, URL-9: Güncel yarasa kıyafet ve başlıkları, ayı kıyafetleri ve başlıkları, geyiklerle ilgili kıyafet ve başlıklar, koç ve boğa boynuzu başlıklar, kurt kıyafetleri ve başlığı, kuşlarla ilgili kıyafet ve başlıklar, tavşan başlık ve kıyafetleri, hayvan pençeleri ile ilgili kıyafetler, kişisel verilerin korunması yönündeki uluslararası şartnameler ve kanunlar gereği kamuya açık-paylaşım izni bulunan görsellerden seçilmiş ve bu görseller Halloweencostumes, Maskworld, Spirithalloween, Wayfair, Michaels, Amazon, Ebay, HepsiBurada, N11, Morhipo, Gittigidiyor gibi alışveriş platformlarından elde edilmiştir.

(https://www.halloweencostumes.com,
https://www.maskworld.com/english,

https://www.wayfair.ca,

https://www.michaels.com,

https://www.spirithalloween.com,

https://www.amazon.com,

https://www.ebay.com,

https://www.hepsiburada.com,

https://www.n11.com,

https://www.morhipo.com,

https://www.trendyol.com,

https://www.gittigidiyor.com) Erişim Tarihi (20.08.2021-28.09.2021).